

Salvador Palomar

Frederica Montseny Mañé (1905-1994), una mirada reusenca

Frederica Montseny, en un acte a Reus (1983)

Encara que és prou conegut que la que fou primera ministra d'un govern de l'Estat, Frederica Montseny va néixer a Madrid,¹ el cert és algunes vegades se l'ha identificada com a reusenca –ho era el seu pare–, fins i tot més que el seu mateix company d'organització –i també ministre d'un govern republicà– Joan Garcia Oliver, nascut efectivament a Reus el 1902.²

En tot cas, aquesta confusió anecdòtica pot servir d'excusa per apropar-nos, en l'any del centenari del seu naixement, a aquesta figura emblemàtica del moviment llibertari i recordar la trajectòria d'una personalitat singular a l'Europa del segle xx.

Aquest article vol aportar algunes notes sobre la vinculació de Frederica Montseny a Reus, una ciutat on les idees de progrés i de transformació social eren ben vigents en un temps en què persones com els seus pares van fer de l'educació i la difusió de la cultura entre les classe treballadores eines per a la revolució social.

Potser, en aquest sentit, podríem argumentar que hi ha un altre *Reus*, *París i Londres* més enllà –o en paral·lel, més exactament– a la ciutat encara potent en el camp de la indústria i el comerç del tombant de 1900; més enllà del modernisme arquitectònic i els esclats de devoció al voltant de la coronació canònica de la imatge de la Mare de Déu de Misericòrdia, el 1904. Un Reus amb un moviment obrer força actiu en sectors tan importants com el tèxtil o la fusta, i unes persones que, volgutament o forçada, coneixen i entren en contacte amb les grans línies del pensament transformador que hauran de

¹ Entre les biografies publicades recentment podem esmentar les d'Irene Lozano i Susanna Tavera.

² Per a l'actuació de Frederica Montseny i Joan Garcia Oliver en el govern de la República, vegeu Dolors MARÍN, *Ministros anarquistas. La CNT en el gobierno de la II República*. Barcelona: Debolsillo, 2005.

marcar la història del segle xx. Ens podríem remuntar encara uns anys abans, quan, després de la *Gloriosa* Revolució de Setembre, un reusenc, Cels Gomis i Mestre, s'ha d'exiliar a Ginebra, on coneix Bakunin, per tornar després a l'Estat –a Madrid, primer, i després a Barcelona, com els Montseny anys després– i esdevenir un actiu propagador de les idees de la Internacional. O a les lluites obreres i els congressos sindicals que sovintegen a la població en els últims anys del segle XIX. El Reus on Joan Montseny i Teresa Mañé obren una escola laica i mixta en la dècada de 1890.

Teresa Mañé i Miravet, nascuda el 1865 a Cubelles, estigué molt vinculada a Vilanova i la Geltrú –els seus pares hi tenien una fonda–, on exercí de mestre i creà una escola de nenes. Probablement fou la primera mestra laica de l'Estat espanyol. Col·laborà amb publicistes anarquistes i escrigué habitualment en periòdics de caire federalista i llibertari. I fou, probablement, a partir de la seva col·laboració a *El Productor* que va conèixer Joan Montseny. També va participar en una altra publicació impulsada per un reusenc, *La Tramontana*, de Josep Llunas i Pujals, amb qui col·laborà en actes de propaganda. Teresa Mañé va participar en el segon Certamen Socialista, a Barcelona, el 1889.

El 19 de març de 1891 es va casar pel civil amb Joan Montseny i va venir a viure a Reus, on també es trobava la seva germana Carme. El 1892 tingué lloc un congrés de lliurepensadors a Madrid, per al qual Teresa Mañé – junt amb el mateix Josep Llunas, F. Tárrida del Mármol o Teresa Claramunt, entre d'altres– fou escollida per representar les societats obreres de Catalunya.³

Quan ens referim a la relació familiar entre Teresa Mañé i Joan Montseny, es fa difícil de destriar els aspectes personals dels ideològics. S'ha dit que aquest quedà enlluernat per un dels seus articles i la volgué conèixer. També s'explica que els posà en contacte una poesia laica, llegida en un enterrament civil. Més enllà de l'anècdota, el cert és que la seva serà una vida dedicada a la difusió dels ideals d'emancipació i a l'educació –en el sentit més ampli– de la classe treballadora, i que intentaran aplicar, des del primer moment, al seu nucli familiar un model de vida que prefiguri la societat llibertària.

La seva unió fou un acte carregat de simbolisme i reivindicació militant: hi hagué un míting sobre la Comuna de París i es celebrà acompanyat dels acords de *La Marsellesa*.⁴ El dia del seu casament, Joan i Teresa van regalar als amics un opuscle, *Dos cartas*,⁵ recull de dos textos literaris que volen ser cartes d'amor, però que reflexionen sobre la naturalesa humana i la raó. Poc abans havien escrit també junts *Las preocupaciones de los despreocupados*.⁶

S'ha dit que Teresa fou el cor polític⁷ de la família. Efectivament, influí en el pensament del seu company, encara que el reconeixement a Montseny com a propagandista i home polèmic ha deixat massa a l'ombra la vàlua intel·lectual

³ *La Tramontana*, 30/09/1892.

⁴ *La Marsellesa* era l'himne més habitual en els actes civils –celebracions d'un naixement, casament o enterrament– del moment. Joan i Teresa volien casar-se el dia 18 en què es commemorava l'aniversari de la proclamació de la Comuna, però ho van deixar per a l'endemà per ser festiu. Veg. URALES, *Mi vida...* i *La Tramontana* 23/07/1891.

⁵ MONTSENY, J.; MAÑÉ, T. *Dos cartas*. Reus: Impr. Celestí Ferrando, 1891.

⁶ MONTSENY, J.; MAÑÉ, T. *Las preocupaciones de los despreocupados*. Barcelona: Tip. La Academia, 1891.

⁷ MARÍN, *Op. cit.*, p. 73.

d'aquesta. Cal no oblidar que ella escrigué força abans i que va ser l'ànima de l'activitat editorial familiar.⁸ De fet, l'activitat com a escriptora de Teresa Mañé només s'estroncà amb el naixement de la seva filla Frederica, moment a partir del qual limità notablement les seves col·laboracions amb la premsa. I no menys important fou la seva tasca com a traductora.

Joan Montseny i Carret va néixer a Reus el 19 d'agost de 1864. De petit havia anat pels pobles del Camp i del Priorat, ja que es dedicava a la venda ambulat amb la seva família, però de jove féu de boter. Va conèixer les idees socialistes en un míting de Pablo Iglesias, però el contacte amb els companys del Centre d'Amics de Reus el va fer decantar ben aviat cap a l'anarquisme. El Centre d'Amics era una associació obrerista que el 1885 havia celebrat a Reus el primer Certamen Socialista de l'Estat, una trobada –a cavall entre un congrés de debat teòric i uns jocs florals– que evidència la vitalitat del moviment obrer reusenc de l'època. El 1888, Joan Montseny era el secretari de la Federació de Boters, però aviat el guanyà la seva vocació pedagògica –despertada pel seu mestre que l'animà a estudiar– i començà a exercir en una de les dues escoles laiques que hi havia aleshores a Reus, l'Acadèmia Lliure. L'altra era l'escola que mantenia del Centre d'Amics.

Amb el Joan, Teresa –que havia impulsat i participat en el Congrés d'Amics de l'ensenyança laica, el setembre de 1888– s'ocupà d'una escola a Reus de característiques semblants a la de Vilanova, però mixta. Probablement es tractava de dues escoles: la de nens a càrrec del Joan i la de nenes, de la Teresa, que s'ubicaren juntes, al carreró de Nolla. Fou la primera d'aquest tipus a la ciutat.

Ara per ara, desconeixem si l'escola va mantenir el nom d'Acadèmia Lliure o si en tingué un altre. Cal tenir en compte que, com apunta Manuel Vicente, les escoles laiques «eren generalment sostingudes per lògies maçòniques, grups lliurepensadors i republicans, o societats obreres, encara que també eren freqüents escoles que responien a la iniciativa individual d'un mestre o una mestra que simplement s'instal·laven en un pis i obrien classes».⁹ L'escola tingué molts alumnes perquè era una de les poques alternatives a l'ensenyança religiosa¹⁰ i molts fills de la burgesia republicana i lliurepensadora hi assistien. Amb una pedagogia racionalista i avançada, la proposta de l'escola anava més lluny d'un ensenyament no-religiós, sota l'impuls pedagògic de Teresa, molt més formada i connectada als moviments de renovació de l'educació del moment.¹¹ Pretenia, per exemple, una aproximació a la història desvinculada de tot afany bèl·lic i de conquesta, i potenciava altres valors.¹²

⁸ A acabar la primera etapa de *La Revista Blanca*, el 1905, hi van influir tant els condicionaments polítics com la necessitat de Teresa d'ocupar-se de la seva filla Frederica.

⁹ VICENTE, *Josep Llunas...*, p. 81.

¹⁰ Una inspecció de l'abril de 1893 anota que, a la ciutat, només hi ha quatre escoles privades, dues de nens i dues de nenes –sembla, doncs, que l'escola dels Montseny Mañé comptava legalment com a dues–, que no donaven ensenyament catòlic. AHMR. *Actas de la Junta Local de Instrucción Pública*, 1891-1911.

¹¹ Tal com afirma Renée Lamberet, «*Soledad Gustavo fut, pour Urales, une aide précieuse sous tous les aspects, lui enseignant ce qu'il n'avait pu étudier, comme les mathématiques, pédagogue de premier ordre en ce qui concerne l'école nouvelles dans leur école de Reus et souvent préférée a lui par les élèves*». Vegeu LAMBERET, *Soledad Gustavo...*, p. 20.

¹² Vegeu el comentari que en fa Frederica Montseny a «Una revista i una època», pròleg a *Els anarquistes, educadors del poble*. Barcelona: Ed. Curial, 1977, p. 6.

Apreciats ambdós com a mestres, el caràcter fort de Teresa sembla que la feia ser més respectada entre els alumnes.¹³

Des de Reus, Joan i Teresa continuaren col·laborant en publicacions obreristes o llibertàries, com per exemple *La Tramontana*, que publica dos números monogràfics de crítica per la commemoració del quart centenari del «descobriment» d'Amèrica.¹⁴ I, a Reus, van tenir la seva primera filla, que va morir de molt joveneta.

El treball dels Montseny Mañé com a mestres laics, però, tingué un final sobtat. Joan Montseny fou detingut diverses vegades, acusat d'haver publicat fulls reivindicatius o manifestos de solidaritat amb els anarquistes encausats. Arran de l'atemptat del carrer de Canvis Nous, a Barcelona, el Corpus de 1896, s'inicià una duríssima repressió contra els anarquistes que portà a la presó, al castell de Montjuïc, a la deportació o a la mort a nombrosos militants obreristes. Fou el moment en què els adversaris de Joan Montseny aprofitaren per foragitar-lo de la seva ciutat. Ell ho resumeix així:

«Mi gran delito era haber publicado “El proceso de un gran crimen”, haber prohijado una niña de Paulino Pallás y regentar en Reus un colegio que se veía muy concurrido.»¹⁵

Joan Montseny fou detingut el 15 de juny i, en presència dels seus alumnes, emmanillat i portat *por conducción ordinaria* —és a dir, a peu— cap a Barcelona. No van servir de res les gestions del seu cosí Hipòlit, aleshores regidor de l'Ajuntament, per intentar que hi fos traslladat en tren. Un dels seus alumnes, Marian Roca, ho recorda a les seves memòries:

«Un bon dia a l'hora d'entrar al col·legi ens trobàrem amb la porta del mateix tancada. Esperàrem per veure si podríem esbrinar què havia passat. Aviat ho sabérem: s'obrí la porta i aparegué el mestre nostre emmanillat i enmig d'una parella de civils. Sense posar-nos d'acord, tots els 22 o 23 nois que esperàvem per poder entrar a l'escola, anàrem seguint el mestre com si fóssim la seva escorta, fins al portal de la carretera de Tarragona, i en arribar allí el mestre es girà vers nosaltres i amb el cap ens féu senyal que ens retiréssim.»¹⁶

Sembla que uns guàrdies civils el van detenir al matí en sortir al carrer —després de no haver-los deixat entrar a casa seva durant la nit—¹⁷ i que fou portat a l'escola, potser a la recerca d'alguna suposada prova, i mostrat vexatòriament als seus alumnes: es volia vincular la seva tasca pedagògica a

¹³ Si els testimonis d'exalumnes incideixen en la humanitat de Montseny, la mateixa Frederica afirma respecte a la seva mare que «*incluso los alumnos la respetaban más que a mi padre, pues tenía un carácter severo*». Citada per LAMBERET, *Op. cit.*, p. 20.

¹⁴ El 7 i el 14 d'octubre de 1892. *La Tramontana* publica també algunes de les seves poesies. Veg. VICENTE, *Op. cit.*, p. 113.

¹⁵ URALES, *Op. cit.*, p. 79.

¹⁶ ROCA, *Records...*, p. 16. Marian Roca explica també que va conèixer Frederica Montseny en una visita que va fer a l'Orfeó Català de Mèxic, on van tenir ocasió de parlar d'aquest episodi.

¹⁷ Joan Montseny explica l'episodi de l'intent de detenció nocturna a les seves memòries. Vegeu URALES, *Op. cit.*, p. 80. La premsa del moment es féu ressò de la detenció sense concretar detalls.

l'anarquisme i al terrorisme.¹⁸ La detenció va coincidir amb un seguit de rumors sobre la possibilitat d'un atemptat durant les festes de Sant Pere, que *Lo Somatent* va tenir cura de ridiculitzar: «A las personas que això'ls preocupa, hem de fer-los present que qui té intenció de fer mal no ho anuncia a so de tabals, ans al contrari, procura evitar tota sospita».¹⁹

Un article publicat quaranta anys després, al *Diari de Reus*, reivindica la importància d'aquella experiència educativa dels Montseny Mañé a Reus, des del record d'un altre exalumne seu:

«Ara que es va a la implantació de l'Escola Nova a la nostra ciutat, creiem oportú remarcar que Reus fou potser la primera de les poblacions de Catalunya on un ensenyament per l'estil es va portar a terme, degut al sacrifici d'un reusenc absent, benemèrit conductor de bona part de la infància de les darreries del segle passat: en Joan Montseny.

Els que d'infants anàvem a les classes que dirigia aquell professor laic per excel·lència, el qual exercia el seu meritíssim magisteri al carreró de Nolla, recordem encara amb goig les hores que sota el seu guiatge assenyat i lliure d'anacronismes perniciosos, passàvem a aquella àmplia escola, la més concorreguda de Reus, on hi aprenguérem molta cosa i bona, la qual ens preparà el camí avantatjosament per encarrilar-nos sense temences ni atavismes en els senderons de la lluita per la vida.

[...] A les classes que donava en Joan Montseny no hi mancaven les lliçons tècniques i pràctiques apropiades a l'edat escolar, prescindint de les que durant anys han embotit el cervell dels religiosos i confessionals, que només servien per a enterbolir la infància amb teories irrealistes i estrafolàries.

Al veterà professor reusenc, víctima en aquells temps de les més innobles persecucions del poder públic, seguint el dictat d'una ordre religiosa aleshores inaugurada a Reus, som molts els que deuríem retre-li un homenatge d'admiració i agraïment, homenatge que el signant li dedica avui fervorosament pel bé que d'aquell professor en va rebre. D'ell vàrem aprendre d'ésser ben lliures de consciència i ell ens va ensenyar a ésser per la vida amb uns coneixements nets de tota preocupació tenebrosa i amb l'esperit predisposat al bé i a l'amor als nostres germans.

Aquella revolució espiritual que des de la seva escola realitzava en Joan Montseny, ara esdevindrà una bella i profitosa realitat per als infants i els joves que gaudeixen vivint les glorioses hores actuals, on tots els valors són remoguts per tal de què en sorgeixi una nova generació apta per al treball i la lluita, que actui amb el cervell aclarit i el cor inflamant per les redemptores idees modernes.»²⁰

Des de la presó, Joan Montseny va escriure –signant-les amb pseudònims sempre relacionats amb noms de muntanyes–²¹ cartes a la premsa on reivindicava la innocència dels processats. Finalment fou desterrat a Londres. El 1897, Teresa es va reunir amb ell. Poc després, tornaven clandestinament per fixar la seva residència a Madrid, on, sota pseudònim, van

¹⁸ Montseny explica que ja en el primer interrogatori, a Montjuïc, li van preguntar si era veritat que feia cantar himnes anarquistes al seus alumnes. Va contestar que ell era anarquista, però que els seus alumnes no, ni tenien perquè ser-ho. URALES, *Op. cit.*, p. 104.

¹⁹ *Lo Somatent*, 26/06/1896.

²⁰ «L'escola laica a Reus». *Diari de Reus*, 09/09/1936.

²¹ Com, per exemple, Ricardo Andes o Pedro Montsant. Entre aquests, va adoptar finalment el de Federico Urales, per haver estat el primer amb el qual va veure publicat un d'aquests escrits.

començar a publicar *La Revista Blanca* (1898-1905) i *Tierra y Libertad* (1902-1905). A partir d'aquest moment, Federico Urales i Soledad Gustavo esdevingueren dos noms clau en el pensament llibertari de l'Estat espanyol.

És per això que Frederica Montseny afirmà més d'un cop que havia nascut a Madrid potser per accident, com a conseqüència del forçat trasllat dels seus pares. Ho explicà així quan el 1983 vingué a Reus:

«En efecte, si a Reus l'escola laica que havien fundat el meu pare i la meva mare no hagués fet tanta nosa als sectors reaccionaris i clericals, jo no hauria nascut a Madrid, hauria nascut probablement a Reus perquè els meus pares no haurien marxat mai. Perquè els meus pares no van marxar de Reus, en els meus pares els van treure de Reus.»²²

I ho havia escrit, anys abans, en el pròleg de *Els anarquistes, educadors del poble*:

«Sense la bomba llançada al pas de la processó de Corpus i sense l'esperit intolerant i poc intel·ligent de la clerecia i la burgesia de Reus, els meus pares haurien continuat essent mestres d'escola a la ciutat catalana, no haurien anat a Madrid i hom no hauria publicat *La Revista Blanca*.»²³

El cert és que, a banda de grans enemics, la feina pedagògica dels Montseny Mañé comptava també amb un ampli suport a Reus. Cal recordar, en aquest sentit, que posteriorment a la seva detenció, es van recollir centenars de signatures a Reus en favor dels seu alliberament. I que un seguit de reusencs visiten el capità general de Catalunya –que anteriorment havia estat pressionat perquè l'agafessin– per aconseguir la seva excarceració.²⁴

Sembla que un cop més es constata, però, la capacitat de la ciutat de Reus de foragitar els seus fills a fer fortuna intel·lectual en altres indrets. És evident que la trajectòria política dels Montseny pren volada a partir del seu exili forçat i abasta territoris prou més amplis que els d'aquesta ciutat catalana, per bé que, a l'època, fos encara la segona de Catalunya en població i comptés amb uns polítics i agents socials prou actius.

Instal·lats a Madrid, Teresa i Joan van participar igualment en nombroses activitats a favor dels encausats en els processos de Jerez i de *La Mano Negra*. També es van implicar activament en la defensa del seu amic Francesc Ferrer i Guàrdia, acusat de ser l'instigador de la revolta de 1909 i, finalment, condemnat a mort.

El naixement de Frederica, el 1905, fou probablement la causa del final de la primera etapa de *La Revista Blanca*, una revista en què la seva mare tenia un paper clau com a administradora –malgrat que legalment no podia constar com a tal–, traductora i redactora. Frederica Montseny va néixer i es va formar en una família que vivia en i per l'ideal anarquista. La seva mare fou la seva mestra i exercí una notable influència sobre el seu pensament.

Després d'un dur enfrontament dialèctic amb Arturo Soria, creador de la *Ciudad Lineal*, angoixats per les pressions legals i les denúncies, la família

²² Parlament de Frederica Montseny en l'acte d'homenatge al seu pare (Reus, 1983).

²³ MONTSENY, *Op. cit.*, p. 10.

²⁴ Ho comenta el mateix Joan Montseny, que en les seves memòries té un record emocionat per als pares dels seus alumnes que es van mobilitzar en aquell moment. J. MONTSENY, *Mi vida...*, p. 139.

decideix traslladar-se a Catalunya, el 1912, primer a Cerdanyola i després a Barcelona.

En aquest context, Frederica comença a escriure. El seu primer article, seguint un costum del seu pare d'emprar pseudònims relacionats amb serralades, el signà amb el nom de Blanca Montsant. El 1925, ella i el seu pare iniciaren novament, ara a Barcelona, la publicació de *La Revista Blanca*, que en aquesta etapa arribà fins al 1936. La família encetà no poques polèmiques dins el moviment llibertari. En aquells moments defensaven un anarquisme pur o filosòfic, força crític amb el sindicalisme de la CNT. Més endavant es posicionaren propers a la FAI, però sense identificar-s'hi totalment.

Frederica Montseny va fer de la paraula una eina de lluita, amb la veu i l'escriptura. L'activitat editorial dels seus pares li possibilità publicar els primers textos. L'èxit de *La Revista Blanca* va permetre als Montseny crear una editorial que publicà col·leccions com *La Novela Ideal*, que arribà als cinquanta mil exemplars de tirada setmanal, i *La Novela Libre*, mensual, amb vint mil exemplars. Com a periodista i escriptora –publicà assíduament en les col·leccions familiars–, la tasca desenvolupada per Frederica Montseny serà molt extensa. Algunes de les seves primeres novel·les, *Peregrina de amor* o *La Tragedia del pueblo*, s'emmarquen en la Barcelona de la lluita de classes, la repressió policial contra els treballadors i el pistolisme patronal. A *La Victòria* (1926) i a *El hijo de Clara* (1927) parla de dones, del seu dret a la instrucció, de la seva llibertat i capacitat per decidir. Tot i no declarar-se feminista, les posicions de Montseny despertaren polèmica àdhuc entre els mateixos llibertaris.

En aquest període, la relació dels Montseny amb la ciutat de Reus es va mantenir, menys en l'àmbit familiar –per les diferències de Joan amb la seva germana Maria²⁵ que amb els amics que hi tenien i en diverses poblacions de la comarca. En tot cas, Frederica Montseny afirma que hi venien sovint.

Sembla que la família estiujava a Duesaigües, on el Joan havia treballat de jove com a boter. Josep Banqué els recorda a les seves memòries així:

«Els apòstols del comunisme llibertari espanyol Frederic [sic] Montseny i la seva filla que, al cafè del poble, rodejats d'un atent auditori de camperols, exaltaven les meravelles de la societat llibertària que pensaven imposar immediatament. Els Montseny aconsellaven tenir paciència, esperant que arribés l'ocasió propícia, es preparaven per aquest magne esdeveniment amb la lectura de les novel·les ideals com *Los hijos del amor* i altres que publicaven ells mateixos.»²⁶

Joan Montseny va mantenir una continuada amistat amb Evarist Fàbregas (Reus, 1868 - Barcelona, 1938), qui l'ajudà més d'un cop econòmicament i en els seus projectes editorials. Al Mas dels Frares –aleshores, propietat de Fàbregas–, Montseny hi fa llargues estades i hi redacta, l'hivern de 1929, part de les seves memòries. Sabem també de les seves

²⁵ Sembla que a causa d'haver batejat els seus fills, en quedar vídua del seu company, de nom Mercader, i haver imposat una educació religiosa al seu fill, que va morir molt jove. En les seves memòries Frederica explica no haver conegut mai ni a la seva tia, Maria Montseny, ni a la seva cosina, Maria Mercader, malgrat les seves nombroses visites a Reus. En canvi, ens consta que mantenia contacte amb el seu cosí germà, Hipòlit.

²⁶ Josep Banqué, militant de la CNT a l'època, evolucionà després cap el comunisme. En les seves memòries ironitza sobre l'eficàcia de les doctrines propagades per la família Montseny. Vegeu BANQUÉ, *Comunistes...*, p. 93.

excursions per Vilaplana, la Mussara, Prades o Siurana. Frederica Montseny en recorda alguna, en companyia del seu pare i de Max Netllau, historiador de l'anarquisme i amic íntim de la família. A l'Espluga de Francolí tenien també bons amics, com Joan Callau i Francesc Palau.

Als anys vint, Frederica Montseny coneix la que serà la seva secretària, amiga, o *germana* per a tota la vida, Maria Anguera. Nascuda a Vilanova i la Geltrú, el seu pare, nascut a Reus, treballava al ferrocarril. Maria va arribar a casa dels Montseny pel desig del seu pare, que volia que rebés una educació d'acord amb els seus ideals. Va compartir amb Frederica la formació que li donava la seva mare i, després d'un temps, va acabar vivint amb ells.²⁷

El 1922 començà a col·laborar a *Solidaridad Obrera* i el 1923 s'afilià a la CNT. Escriptora infatigable, els seus articles foren publicats, directament o reproduïts, en nombroses publicacions llibertàries d'arreu de l'Estat. El 1930 va conèixer a qui fou la seva parella durant tota la vida, Germinal Esgleas.

Amb la proclamació de la II República, dins la CNT es manifesten divisions. Entre faistes i trentistes, els Montseny prenen partit pels primers tot i no ser afiliats a la FAI. Editen *El Luchador*, un setmanari que arriba a publicar quinze mil exemplars. Frederica no para de publicar articles i fer actes per tot l'Estat. El 1933 neix la seva filla Vida.

Des dels primers moments de la rebel·lió militar fins al final de la guerra desplegà una intensa activitat, esdevenint un dels noms més coneguts de l'anarquisme. El mateix juliol de 1936 Frederica Montseny ingressava a la FAI.

En els primers mesos de la guerra, els anarquistes foren els amos del carrer. Es col·lectivitzaren fàbriques i tallers. Al camp s'establiren col·lectivitats agrícoles i, en algunes poblacions, s'implantà el comunisme llibertari. Però les circumstàncies excepcionals del moment imposaren mesures excepcionals.

Després de ser ja presents en el govern de la Generalitat, el novembre de 1936 es proposa a una dona i tres homes de la CNT d'entrar en el govern de Francisco Largo Caballero. Un fet doblement singular per a Frederica Montseny: ésser la primera dona que arriba al càrrec de ministra i fer-ho des de posicions ideològiques tan allunyades del poder. Com a dona, en la mesura que encarnava la transformació en el papers de gènere que ja era palesa al carrer, sense que es pugui considerar estrictament una conquesta feminista.²⁸ Com a anarquista, amb totes les contradiccions que li va representar ser-ho. No pertoca aquí entrar en el debat, prou vigent encara dins el moviment llibertari, sobre l'encert o l'error d'aquella mesura. En aquells moments, l'opinió inicial del seu company i de la seva mare foren desfavorables. Garcia Oliver, un home d'acció, format en la lluita al carrer i contra la patronal, amb un gran sentit de l'estratègia –i molt més pragmàtic que purista–, estava disposat a entrar al govern només si també ho feia Frederica Montseny, amb qui mantenia no poques discrepàncies. «O tots frares o tots canonges», sembla que li va dir. I Frederica acceptà, deixant enrere les seves nombroses crítiques al feminisme polític. Encara que se n'hagués de penedir més endavant.

²⁷ En les seves memòries, Frederica explica que, en previsió del conflicte que podia representar, van convidar també a la seva mare a viure amb ells i a treballar per a l'editorial.

²⁸ Tot i la significació del seu càrrec pel fet ser una dona –cal tenir en compte, però, el ministeri per al qual fou proposada–, cal considerar que en la tria de Frederica Montseny hi juguen factors diversos com l'equilibri de forces entre sectors de la CNT o que representa la tendència més «purista» de l'anarquisme. Dolors Marín considera que l'accés de Montseny al ministeri fou, en bona part, un reconeixement al paper de la família Urales dins l'anarquisme ibèric.

La mateixa Frederica en parlà sovint. El reusenc Alfons Martorell recorda a les seves memòries el que fou el primer gran míting confederal a l'exili, al cinema Palace de Tolosa de Llenguadoc:

«L'últim dels oradors va ésser la Frederica Montseny, que es va descarregar d'un gran pes, parlant ella sola més de dues hores. [...] La Frederica a l'exili havia descobert massa tard els errors orgànics que havien comès les élites durant el moviment espanyol fent concessions dels nostres principis per les ganes de guanyar la guerra i protegir la revolució de les posicions conquerides. Deia que aquest sacrifici no havia servit ni per guanyar la guerra ni la revolució.»²⁹

Un esforç ple de contradiccions, motivat per unes circumstàncies excepcionals, que Montseny sintetitza així:

«Hay que comprender la situación de aquellos días. La economía estaba en manos de los trabajadores pero para poder funcionar las fábricas se necesitaban materias primas, y para adquirirlas se necesitaba dinero. ¿Quién tenía el dinero? El Gobierno central. Por otra parte, en el frente estaban nuestros hombres, pero las armas venían de Rusia, y era el Gobierno quien las distribuía. Si nosotros nos hubiéramos replegado totalmente, las colectividades se hubieran asfixiado y nuestras Divisiones hubieran sido asesinadas en el frente, porque ya no tenían armas para defenderse, pues se las iban negando. Además, un repliegue general de los nuestros era el fin de la guerra, en esto mi convicción era absoluta. También se pensó que había de evitar que los otros, a nuestras espaldas, pactasen con Franco. Por todo esto se entró en el Gobierno. Claro, ahora se puede decir que, quizá, sólo retardamos un poco lo que ya estaba perdido. Hoy fríamente, digo que nuestra entrada en el Gobierno no fué compensada; ojalá no hubiéramos intervenido y no nos hubiéramos encontrado histórica e ideológicamente deshonrados. Nadie, en aquel momento, podía pensar de esa manera, pues hubiese sido calificado de derrotista y contrarrevolucionario. Esa fue la realidad de las cosas.»³⁰

Més enllà del debat sobre l'encert de la seva presència al govern de l'Estat, és important apropar-se a la que fou la seva pràctica personal i política al capdavant d'un ministeri. En l'àmbit personal, els ministres anarquistes ho foren i ho van deixar de ser en nom de l'organització. Només un exemple: els sous que cobraven com a ministres anaven a la CNT i ells només rebien una paga de deu pessetes al dia, la mateixa que corresponia als milicians que lluitaven al front. Com afirmà Peiró, foren ministres per encàrrec de l'organització i sense cap ambició personal, per tornar a ser treballadors l'endemà de deixar el càrrec. No menys significativa és la seva voluntat de no perdre el contacte amb la lluita, amb la permanència a Madrid i les seves constants intervencions públiques.

L'acció de Frederica Montseny fou especialment significativa malgrat que el seu mandat fou curt. Ella no tenia massa experiència en el món de la sanitat, però l'anarquisme s'havia caracteritzat per ser pioner en la pràctica de la medicina al servei de les classes populars. Noms com els de Fèlix Martí Ibáñez o Amparo Poch Gascón són claus per entendre la feina desenvolupada per

²⁹ MARTORELL, *República, revolució...*, p. 199.

³⁰ Col. Febrero. *Federica Montseny, una entrevista con la Historia*, 1999, esmentada a MARÍN, *Op. cit.*, p. 173.

Montserrat. Amb aquests i altres suports, prengué un seguit de mesures per a la reforma de la sanitat: lluita contra les epidèmies –per tal d’evitar que les malalties entre la població esdevinguessin un segon front–, creació dels centres de lluita antivenèria, els *liberatorios* de prostitució, les escoles de puericultura, les cases de solidaritat, les cases de cecs, les llars infantils, les colònies per a nens evacuats de les zones de guerra.

Efectivament, el desplaçament de la població civil a causa de la guerra i la concentració dels refugiats en les ciutats més allunyades del front, en condicions de vida força precàries, obligaren a prendre mesures sanitàries d’urgència. I en el seu mandat s’aprovà la llei que regulava l’avortament. Un programa socialment molt avançat que no era, però, gens lluny d’allò que des de feia dècades proposaven els anarquistes.

Sabem que, almenys en una ocasió, vingué a Reus durant aquesta etapa, amb motiu de conèixer el treball mèdic que s’hi estava desenvolupant seguint el mètode del doctor Josep Trueta a l’Institut Pere Mata.³¹

Ella mateixa en dóna testimoni en un article:

«Recuerdo, como dato anecdótico, que puse a disposición del doctor Trueta los locales del Instituto Pedro Mata de Reus, para que en ellos se ensayaran los métodos de curación de brazos y piernas por medio del procedimiento de gangrena seca, que más tarde salvó a tantos hombres de mutilaciones fatales en el curso de la segunda guerra mundial.

Allí se instaló un equipo de médicos, ganados a las ideas de Trueta, que recogían a heridos procedentes de los hospitales de sangre y a los que generalmente salvaban de la pérdida de uno de sus miembros. Tuve ocasión de visitar este instituto, convertido en hospital de ensayo, y de comprobar los éxitos obtenidos.»³²

Tal com remarca Dolores Marín, l’actuació de Frederica Montseny va sorprendre els seus companys, encara que les seves mesures no fossin tan avantguardistes com les de Garcia Oliver. En tot cas, foren les més progressistes de l’època quant a sanitat pública gestionada des d’un ministeri.

Aquest període finalitzà el maig de 1937, moment en què es produeixen greus enfrontaments entre militants del POUM i la CNT, d’una banda, i del PSUC, per l’altra. El 5 de maig, Montseny arribà a Barcelona i després d’entrevistar-se amb els comitès de la CNT-FAI i amb el president Companys, s’adreçà per ràdio al poble per demanar la fi dels enfrontaments. El dia 8 es va restablir la normalitat. El 18 de maig dimití el president Largo Caballero i, amb ell, els quatre ministres de la CNT. El nou govern, amb una forta influència comunista, fou presidit per Juan Negrín. Al mes següent, els anarquistes foren apartats del govern de la Generalitat. Després de la seva etapa com a ministra, Montseny va restar a València, encapçalant la secretaria de Propaganda del Comitè Nacional de la CNT i no va tornar a Barcelona fins a la tardor d’aquell any, quan la ciutat esdevingué capital de la República.

Durant la guerra el nucli familiar es separà. Joan Montseny passà bona part del temps prop de Reus –principalment a l’Espluga de Francolí–, on visità

³¹ Segons va comentar en la seva vinguda a Reus el 1983. Informació facilitada per Joaquim Besora, aleshores regidor de l’Ajuntament de Reus.

³² MONTSENY, *La sanidad y la asistencia social durante la guerra civil*.

més d'un cop amics i parents.³³ Tot i que les diferències amb la seva filla venien d'abans, es van fer explícites quan l'1 d'abril de 1937 li envià una carta a València des de l'Espluga, proposant-li la liquidació de les edicions de *La Revista Blanca*³⁴ i el repartiment dels diners restants. Un trencament profund que, en tot cas, el seu pare no volgué portar al terreny ideològic: «Creo que, en bien tuyo y en el mío, debemos separarnos para no cruzar palabra alguna y no sostener otros vínculos que los que pueden unir a dos personas que sustentan la misma idealidad», li deia. L'estiu de 1937, Joan Montseny visita repetidament les colònies escolars que va organitzar la CNT reusenca a l'Espluga,³⁵ on es dedicà a explicar contes a la canalla. També publica alguns articles a la premsa reusenca amb reflexions pedagògiques:

«Los niños enseñan mucho. Enseñan más los niños al maestro que el maestro a los niños, si aquel, por psicólogo, entiende el lenguaje del la ingenuidad infantil. Enseñan los niños con sus preguntas, con sus contestaciones, con sus gustos, con sus ademanes... Hasta con sus agudezas. Tienen unas ocurrencias que el mejor de los entendimientos puede aprender de ellas.

El arte de enseñar consiste no en saber mucho, sino en saber enseñar lo poco que uno sabe.»³⁶

De fet, allunyat i sense massa influència en la política dels anarquistes del moment,³⁷ la pedagogia és la gran preocupació de Joan Montseny en els últims anys de la seva vida.³⁸ És, però, una figura admirada –potser mítica– per als llibertaris. A tall d'exemple proper, coneixem el cas d'una nena de Riudoms, nascuda el 1937, que va rebre el nom de Montseny en honor al veterà teòric de l'anarquisme.³⁹ L'estiu de 1938, Teresa Mañé va patir una colitis, com a conseqüència d'un tumor al budell, que la portaria a la mort.

Amb la derrota de l'exèrcit republicà, Frederica marxa cap a l'exili a França, com tants milers de refugiats. L'evolució de la guerra en les primeres setmanes de 1939 va fer perdre als anarquistes l'esperança de resistir a Barcelona i, a començaments de febrer, ella passava la frontera amb la seva mare, molt malalta –a l'estat de debilitat s'afegí una caiguda que li fracturà el fèmur–, mentre que el seu pare, també malalt i quasi cec, ho feia sol. El 5 de febrer de 1939 moria Teresa Mañé a l'Hospital St. Louis de Perpinyà.

³³ En les seves col·laboracions a *Adelante*, òrgan de la CNT-FAI de la IV regió, Montseny parla d'alguna trobada amb antics alumnes. El periòdic publicà també diversos articles de la Frederica, probablement reproduïts d'altres publicacions.

³⁴ Esmentada per TAVERA, *Federica Montseny...*, p. 236.

³⁵ Durant la guerra es van realitzar diverses estades de colònies, organitzades per l'Ajuntament o la mateixa CNT.

³⁶ *Adelante*, 18/09/1937.

³⁷ És significatiu, però, a Reus –en català i signant com a Frederic Urales–, que publiqui un article defensant la col·laboració entre les diferents organitzacions antifeixistes: «Escolteu-me, lluitadors de l'avantguarda i de la rereguarda! Us proposo la unió de tots els homes que pugnen per establir un món millor i de totes les organitzacions sindicals que aspiren a l'emancipació dels treballadors; us proposo la unió a qualsevol preu; a qualsevol preu, dic, perquè tots seran més cars que el vosaltres us pugueu imposar». *Diari de Reus*, 08/01/1937.

³⁸ Sembla que, en apropar-se les tropes franquistes, proposà a la seva família reusenca emportar-se la canalla cap a França perquè aquests no fossin educats sota el nou règim.

³⁹ Filla de Josep Carballido Noelle, militant de la CNT. Just abans de morir, afusellat pels franquistes, els seus pares es van casar –obligats per la necessitat– i la nena fou batejada amb el nom d'Amèlia.

Malgrat el trencament prou recent, Frederica es responsabilitza immediatament del seu pare, que havia estat portat a una presó de Sant Llorenç. Frederica aconseguí la seva llibertat i van marxar cap a París amb la resta de la família, tot i que en els anys següents van haver de canviar sovint de residència.

Joan Montseny va morir el 12 de març de 1942, després de patir un vessament cerebral. Explica Frederica Montseny que, els últims dies, el seu cos semblava mort, però que, en la seva inconsciència, revivia la joventut, tot afirmant: «—Sóc el Joanet de Reus!». ⁴⁰ Fou enterrat civilment a Salom.

Amb l'ocupació nazi del territori francès, Frederica Montseny fou detinguda i va estar a punt de ser extradita a l'Estat espanyol. Probablement la salvà el fet que, quan es presentà davant el tribunal, es trobava embarassada. Després de l'alliberament, Montseny esdevingué el cap visible de l'anarquisme espanyol, si més no per als sectors que li feien costat, ja que el moviment llibertari va patir en aquest període diversos trencaments.

Frederica Montseny va tornar a l'Estat espanyol diverses vegades després de la mort del dictador. A Reus va venir el març de 1983. La CNT havia organitzat una exposició itinerant a partir de la documentació gràfica dels arxius d'Amsterdam, que fou presentada al Centre de Lectura. Entre els actes complementaris a la mostra es va programar una conferència seva el 10 de març, que comptà amb una nombrosa assistència de públic. ⁴¹ L'Ajuntament, per la seva part, havia acordat unànimement donar el nom del seu pare a un carrer. El 1987 va publicar la primera part de les seves memòries i durant els últims anys participà en entrevistes i programes de televisió, defensant amb energia les seves posicions. I és que Frederica Montseny va ser, per damunt de tot, una publicista amb una gran facilitat de paraula i una gran capacitat de comunicació. Les persones que la van conèixer en destaquen la seva sòlida formació teòrica i la seva dialèctica. Frederica Montseny va morir a Tolosa el 14 de gener de 1994, on està enterrada.

El 1997, la ciutat on va néixer el seu pare la recordà posant el seu nom a un carrer. També porta el seu nom el premi beca que atorga la Regidoria de Polítiques per a la Igualtat. Una ciutat que, com ella mateixa explicava, mai no va oblidar. En l'acte d'homenatge al seu pare afirmà que la família mai havia tingut cap mena de rancúnia a Reus:

«Jo em recordo que quan era joveneta no hi havia any que no vinguéssim a passar alguns dies aquí i els lligams que ens havien unit amb aquesta vila no es van rompre mai. Sempre es va sentir reusenc [el seu pare] en el fons del seu cor i fins i tot el meu català, és el català de Reus.» ⁴²

⁴⁰ MONTSENY, *Mis primeros cuarenta años...*, p. 242.

⁴¹ Vegeu *Reus, setmanari de la ciutat*, 19/03/1983.

⁴² Frederica Montseny, parlament en l'acte d'homenatge al seu pare (Reus, 1983).

Inauguració del carrer de Joan Montseny

Bibliografia

BANQUÉ I MARTÍ, Josep. *Comunistes i catalans. Memòries*. Edició i notes a cura de Joan Navais i Frederic Samarra. Reus: Associació d'Estudis Reusencs, 2004

Els anarquistes, educadors del poble: la Revista Blanca (1898-1905). Barcelona: Curial edicions, 1977.

LAMBERET, Renée. «Soledad Gustavo, sa place dans la pensee anarchiste espagnole». A: *Convivium*. Barcelona: Universitat de Barcelona, n. 44-45, p. 19-34

LOZANO, Irene. *Federica Montseny: una anarquista en el poder*. Madrid: Espasa-Calpe, 2005

MARÍN SILVESTRE, Dolors. *Ministros anarquistas. La CNT en el gobierno de la II República (1936-1939)*. Barcelona: Debolsillo, 2005

MARTORELL, Alfons. *República, revolució i exili. Memòries d'un llibertari reusenc*. Reus: Centre de Lectura, 1993

MONTSENY MAÑÉ, Frederica. *Cent dies de la vida d'una dona*. Barcelona: Ed. Galba, 1977

—. «Apuntes biográficos de Federico Urales». A: *Anthropos. Revista de documentación científica de la cultura*, n. 78. Barcelona: Anthropos, 1987

—. *Mis primeros cuarenta años*. Barcelona: Ed. Plaza y Janés, 1987

TAVERA, Susanna. *Federica Montseny. La indomable*. Madrid: Ed. Temas de Hoy, 2005

URALES, Federico (Joan Montseny). *Mi vida*. 3 volums. Barcelona: Ed. La Revista Blanca, 1929-1930

VICENTE IZQUIERDO, Manuel. *Josep Llunas i Pujals (1852-1905). La Tramontana i el lliure pensament radical català*. Reus: Associació d'Estudis Reusencs, 1999

Col·leccions –parcials– de *Solidaridad Obrera*, *Diario de Reus* i *Adelante*.

[Article publicat al *Butlletí informatiu* de l'Arxiu Municipal de Reus, núm. 10, estiu de 2005, amb motiu de la commemoració del centenari del naixement de Frederica Montseny Mañé.]